

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE AMELLERİN BOŞA ÇIKMASINDA İNANÇ FAKTÖRÜ

THE ROLE OF THE BELIEF IN GOOD DEEDS' GOING TO NOTHING ACCORDING TO
THE QUR'AN

MERVE SAÇLI

DR. ÖĞR. ÜYESİ, ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ, İLAHİYAT FAKÜLTESİ, TEFSİR ANABİLİM DALI
mervebekci@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4138-3290>

 <http://dx.doi.org/10.29228/k7auifd.10.5>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
3 Mayıs / May 2019

Kabul Tarihi / Accepted
11 Haziran / June 2019

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as: Saçlı, Merve, "Kur'ân-I Kerîm'e Göre Amellerin Boşa Çıkmasında İnanç Faktörü [The Role of the Belief in Good Deeds' Going to Nothing According to the Qur'an]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 6/10 (Haziran/June 2019): 121-148.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.
For Permissions

ilahiyyatdergisi@kilis.edu.tr

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE AMELLERİN BOŞA ÇIKMASINDA İNANÇ FAKTÖRÜ¹

Öz

“Amel”, hem iyi hem de kötü eylemleri ifade etmede kullanılan bir kavramdır. İster iyi ister kötü olsun, gerçekleştirilen her amel için kul tarafından bir netice beklentisi söz konusu olur. Bu beklenti bazen dünyaya bazen de ahirete yöneliktir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de bazı sebeplerin bu beklentilerin gerçekleşmesinin önüne geçtiği ve amellere değer kazandıran esas unsurun “iman” olduğu haberi verilmekte, iman vasfına sahip olmayanlardan sâdır olacak iyi amellerin dahi Allah katında müjdelenen mükâfâta mazhar olamayacağı ve amellerinin boşa çıkacağı bildirilmektedir. Kişinin tüm emeklerini bir anda yok mesâbesine dönüştürebilecek bu unsurların ehemmiyeti açık olduğundan, bu faktörleri husûsen izah ihtiyacı söz konusudur. Üzerinde biraz düşünüldüğü vakit ele alınmasının ne kadar elzem olduğunu hissettiren bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Öyle ki gerek dünyâ gerekse âhiret için ciddi bir gerçeklik ifade ettiği halde çoğu zaman farkında olunmayan bir tehlike mesâbesindedir. Bu cihetle çalışmamızda gâyemiz ilk olarak amellerin boşa çıkması bağlamında en çok zikredilen “ihbât” kavramını analiz ederek sonrasında amelleri boşa çıkaran iman problemleri üzerinde durmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Amel, Boşa Çıkma, İhbat, İman, İnkâr

THE ROLE OF THE BELIEF IN WASTE OF GOOD DEEDS ACCORDING TO THE QURAN

Abstract

“Deed” is a concept used to express both good and bad actions. Whether good or bad, there's an expectation for consequences of the deeds. Some of the consequences are expected to be in the world, some in the Hereafter. However, in the Qur'an, it is reported that some reasons are preventing these expectations from being realized and it is the faith that gives real value to deed and even the good deeds that come from non-believers can't be rewarded. Since those factors that can make all the efforts of the man in vain in a stroke are crucially important, they need to be elaborated in detail. If we consider a little bit about this issue we can feel how it is necessary to review it. Although this reality is so crucial not only in this world but also for the hereafter, it may also be very dangerous as we are unaware most of the time. In this context, our first aim is to analyze the term “ihbât” which is most frequently used for “going in vain” and then to elaborate the problem of faith that is causing the deeds to go in vain.

Keywords: Tafsir, Deed, Going in vain, İhbat, Faith, Denial.

GİRİŞ

Dünyanın bir imtihan yeri olduğu hakikati üzerinde düşünüldüğünde, burada işlenen amellerin bir karşılığının olacağı da hemen hatıra gelir. İyi amellerin karşılığının Allah Teâlâ tarafın-

¹ Bu makâle, 2010 tarihinde tamamladığımız “Kur'an-ı Kerim'e Göre Amellerin Boşa Çıkması” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

dan kat be kat verileceği vadedilirken, kötü amellerin ise misliyle cezalandırılacağı bildirilmiştir.

Ancak bazen yapılan iyi ve güzel ameller Allah Teâlâ nezdinde kul tarafından umulan ve beklenen değere mazhar olamaz. Bunun sebebi, işlenen o amelin kul tarafından zâyi edilmesidir; yani kulun iyi zannederek yaptığı amelin yanı sıra işlediği bazı hata ve günahlar yâhut içinde taşıdığı niyetin hâlis olmaması gibi birtakım unsurlar o amelin değerini yitirmesine neden olur. Söz gelimi, malından infâkta bulunan bir kimsenin bu amelinin insanlar nezdinde sırf cömert bir kişi olarak tanınmak için göstere göstere gerçekleştirmesi yahut da birine bir hayırda bulunduğu o kimseye sürekli söz konusu hayrını hatırlatmak sûretiyle minnet altında bırakması bizzât Kur'ân'ın bildirmesiyle bu tehlikeyi taşımaktadır. (el-Bakara 2/264). Bu durumda o kişinin ameli boşa çıkmış olur; bir başka ifâdeyle Allah Teâlâ o kulun amelinin boşa çıkarmıştır.

Söz konusu olan, kişinin dünyada işlediği ameller ve bunların dünyevî ve uhrevî karşılıkları olunca konunun önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Hayır olarak işlendiği zannedilen bir amelin bomboş bir çabadan ibaret olabileceği düşünüldüğü zaman durumun vehâmeti anlaşılmalıdır. Bu durum çoğu kez kapalı ve gizli bir hakîkati ifâde ettiği için konunun Kur'an çerçevesinde ele alınıp aydınlatılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de amellerin boşa çıkması pek çok cihetle ele alınmasına rağmen, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda daha ziyâde mü'minlerin işledikleri amellerin boşa çıkabileceği tehlikesi üzerinde durulduğu, inkârcıların ya da münafıkların yaptıklarıyla ilgili olarak boşa çıkıp çıkmama konusuna gereken ölçüde değinilmediği görülmektedir. Hâlbuki nasîl amel kavramı genel bir kavramsa, yapılan bir işe amel denebilmesi için onu işleyen mü'min veya kâfir olmasına bakılmıyorsa, işlenen o amelin netice itibarıyla makbul olup olmayacağı ya da boşa çıkıp çıkmayacağı yine her iki taraf için de söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, amellerin boşa çıkması konusu mevzu bahis olduğu zaman, durum her yönüyle tasavvur edilmeli, sadece mü'minlere yönelik olarak değil, iman etmeyenlerin amellerinin neticelerini de kapsayacak biçimde düşünülmelidir.

Konuyla ilgili âyetlerin zâhirinden, Allah'ı ve âhîret gününü inkâr edenlerin iyi ve güzel olarak her ne amel işlerlerse işlesinler, sırf bu inkârlarından ötürü yaptıklarının boşa gideceği, yani bunların karşılığında hiçbir mükâfata

mazhar olamayacakları anlaşılmaktadır.² Zira yapılan amelin Allah katında bir değere sahip olabilmesi için evveliyâtında imanla temellendirilmiş olması icap etmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de "iman edenler ve sâlih amel işleyenler" (bk. el-Bakara 2/25, 82; 277; Âl-i İmrân 3/57; en-Nisâ 4/57, 122, 173) şeklinde iman ve sâlih amelin bir arada zikredilmesi ve sürekli sâlih amele vurgu yapılması da bu hususu teyit eder niteliktedir.

Tüm bunlar doğrultusunda Ehl-i Sünnet câmiâsında oluşan yaygın kanaat de inkârcıların bu dünyada yapıp ettiği amellerinin ahirette boşa çıkacağı şeklinde oluşmuştur.³ Ancak akla şöyle bir soru da takılmıyor değildir: Acaba kâfirlerin bu dünyada yaptıkları faydalı birtakım işlerin âhiretteki hükmü ne olacaktır? İnsanlığa sundukları bazı hizmetler onlara orada hiç mi fayda sağlamayacaktır? Ya da tüm ömrünü İslâm'a düşmanlıkla geçirmiş azılı bir inkârcıyla iman etmemiş olsa da dünyada faydalı birtakım işler gerçekleştirmiş ve müslümanlığa herhangi bir düşmanlık gütmemiş olan bir başka kimsenin âhiretteki durumu, her ikisinin de iman sahibi olmamaları dolayısıyla bir mi tutulacaktır? Bizim de bu çalışmada gâyemiz, bilhassa iman vasfını hâiz olmayan kimselerin amellerinin âkıbetine ışık tutmaya çalışmaktır.

Kur'ân-ı Kerim'e göre amellerin boşa çıkması meselesini incelemeye geçmeden önce söz konusu olguyu ifâde ederken sıklıkla zikredilen "ihbat" kavramı üzerinde durmakta fayda görülmektedir.

1. İHBAT (إِحْبَاطٌ)

Kur'ân-ı Kerim'de amelin boşa çıkması en çok حَبَطَ ya da onun if'al ba-bından türevi olan أَحْبَطَ fiili ile ifâde edilmektedir. Kur'an'da bu iki fiil çeşitli türevleriyle toplam onaltı yerde geçmektedir.⁴

حَبَطَ fiilinin masdarı حَبْطٌ (habt) olup o da esasen حَبَاطٌ (habat) kelimesinden gelmektedir.⁵ حَبَاطٌ (habat) ise "hayvanın, karnı şişip çatlayacak kadar çok

² Bk. el-Bakara 2/264; İbrâhîm 14/18; en-Nûr 24/39; el-Furkân 25/23.

³ Bu noktada ehl-i kitabın durumu ise Kur'ân-ı Kerim'in onların hepsinin bir olmadığına, içlerinden Allah'a, âhîret gününe, hem kendilerine hem kendilerinden sonrakilere indirilene iman edenler bulunduğuna dair verdiği haberlerle aydınlanmaktadır. İlgili âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/75-76, 113-115, 199.

⁴ Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (Kâhire: Matâbiu'ş-Şaab, 1959), 193.

⁵ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, (Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 2002), 216.

yiyerek def-i hâcet edememesi⁶ ve bu sebeple telef olması⁷ demektir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.)'in bir hadisinde de kelimenin bu mânâsına örnek vardır: "...Bahar mevsiminin bitirdikleri arasında öylesi vardır ki ya çatlatarak (حَبَطًا) öldürür ya da ölüme yaklaştırır..."⁸ Hz. Peygamber "bahar mevsiminin bitirdikleri arasında" sözüyle baharın yeşillik ve ot bitirdiğini, hayvanın da ondan çokça yiyip iç organlarının çatladığını ve telef olduğunu kastetmektedir. İşte bu "habat"tır.⁹

Bununla birlikte حَبَطَ fiilinin başka kullanımları da bulunmaktadır. حَبَطَ حَبَطًا cümlesinde حَبَطَ fiili "yaranın iyileştikten sonra bedende izinin kalması" anlamına gelirken,¹⁰ حَبَطَ الدَّيْدُ dendiğinde ise fiil burada "derinin şişmesi" anlamını ifâde etmektedir.¹¹ حَبَطَ دَمَ الْقَتِيلِ cümlesinde ise öldürülen kimsenin kanının heder olup boşa gitmesini ifâde etmektedir.¹²

حَبَطَ ise حَبَطَ fiilinin if'al babına aktarılmış hâlidir. Masdarı إِحْبَاطٌ (ihbât) şeklinde gelmektedir. إِحْبَاطٌ da "kuyu suyunun çekilip bir daha geri gelmesi ve kuyunun eski haline dönememesi" demektir.¹³

Kur'ân-ı Kerîm'de ise حَبَطَ ve أَحْبَطَ fiilleri amellerle ilgili olarak geçmektedir:

وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبَطَ عَمَلَهُ "Kim inanmayı inkâr ederse şüphesiz onun ameli boşa gitmiştir." (el-Mâide 5/5).

أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ "Onlar iman etmiş değillerdir; bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır." (el- Ahzâb 33/19).

Kur'anda bu fiiller, görüldüğü üzere, ya bizâtihi "amel" عمل-أعمال () ke-limesiyle beraber yer almakta (bk. el-Bakara 2/217; Âl-i İmran 3/22; el-Mâide 5/53; el-Arâf 7/147; et-Tevbe 9/17, 69; el-Kehf 18/105; ez-Zümer

⁶ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, (Beirut: Dâru'l-Cil, ts), 2: 130; İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sihâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgâfûr Attâr, (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1990), 3: 1118; İsfahânî, *Müfredât*, 216; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beirut: Dâru Sâdir, ts.), 7: 270; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Mektebu Tahkiki't-Turâs fi Müesseseti'l-Risâle, (Beirut: Müessesetü'l-Risâle, 1986), 854; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, (y.y.: h.1272), 2: 461.

⁷ Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Yusuf b. Abdiddaim Semin el-Halebî, *Umdetü'l-huffaz fi tefsiri eşrefi'l-elfaz*, thk. Muhammed Tuncî, (Beirut: Âlemu'l-Kütüb, 1993), 1: 423.

⁸ Buhârî, "Zekât", 47; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, ts.), 7: 233-234.

⁹ Halebî, *Umdetü'l-huffaz*, 1: 423.

¹⁰ İbn Fâris, *Mekâyis*, 2: 130; Cevherî, *Sihâh*, 3: 1118; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7: 269; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 854; Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 2: 461.

¹¹ İbn Fâris, *Mekâyis*, 2: 130; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7: 269; Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdulalim et-Tahâvî, (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1980), 19: 192.

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7: 272; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 854; Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 2: 462.

¹³ Cevherî, *Sihâh*, 3: 1118; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7: 272; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 854; Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 2: 462.

39/65; Muhammed 47/9, 28, 32; el-Hucurât 49/2) yâhut amel mânâsı taşıyan bazı sözcüklerle birlikte geçmekte olup (bk. el-En'âm 6/88; Hûd 11/16) “yapılan işin boşa gitmesi” anlamını ifâde etmektedir. Âyette حَيِّطَ fiili yer aldığı zaman fâil “amel” olurken, أَحْبَطَ fiili geçtiğinde ise fâil “Allah Teâlâ” olmaktadır.

حَيِّطَ fiilinin sözlüklerde verilen kök anlamından ve bazı kullanımlarından hareketle Kur'ân-ı Kerîm'de ifâde ettiği “amelin boşa çıkması” mânâsına şu şekilde ulaşmak mümkündür: Bu fiilde esâsen bir işin yersiz yapıldığı için boşa gitmesi anlamı vardır. Bir hareket ortaya konmakta, ancak neticesinde bir semere alınamadığı için yapılanlar boşa gitmektedir.¹⁴ “Hayvanın, karnı çatlayacak kadar aşırı otlaması, bu sebeple def-i hâcet edememesi ve neticede çatlayarak ölmesi” mânâsında da yine bir boşa gitme ve heder olma durumu mevzu bahistir. Zira ot, esâsen hayvana zararı dokunmayan, hatta yemesi zarûret arz eden bir besinken, gereğinden fazla tüketildiği takdirde hayvana zarar vermektedir. Bu şekilde hayvanın yediği ot kendisine fayda vermemekte ve boşa gitmekte, hayvanın kendisi de bunun neticesinde heder olmaktadır.

أَحْبَطَ'daki “kuyu suyunun çekilerek bir daha geri gelmemesi” mânâsında da zımnen bir “boşa gitme” anlamı söz konusudur. Çünkü bir kuyunun suyu çekildiği takdirde o kuyu artık işlevini yerine getiremez hâle gelir. Böyle olunca kuyu artık bir fayda sağlamaz, bu bakımdan bir değer ifâde etmez. Ontolojik olarak bir kuyunun mevcûdiyetinden söz edilebilse bile fonksiyonunu yitirdiği için kendinden umulan fayda beklentisini boşa çıkarmış olmaktadır. Şu da var ki kuyunun suyu çekildiği vakit giden su da herhangi bir faydaya binâen gitmediği için boşa gitmiş olmaktadır.

Ayrıca bir hastalıktan dolayı derinin şişerek iyileşmemesiyle suyu ve ce-rahati çok olmaktadır. Benzer şekilde kuyuda gözeneklerle su toplanmakta, geri gelmemek üzere kuyunun suyu bittiğinde, iyileşen yara yeri gibi sadece suyun çukuru ve izi kalmaktadır. Kanın heder olması ve boşa gitmesi ise öldürülen kimsenin akraba ve vârisleri bir diyet alamadığı taktirdedir.¹⁵

Tüm bunlar ışığında şunu söyleyebiliriz ki, kişi dünyada yaşadığı süre boyunca birtakım iyiliklerde bulunur, sâlih ameller işler ve tüm yaptıkları ömür boyu birikir. Bu şekilde, tıpkı kuyuyu suyun, deriyi şişkinliğin ve yarayı irinin doldurması gibi elde ettikleri çoğalır ve birikir. Ne var ki âhirete intikâl edince yapıp kazandıklarının hiçbirini kendisine herhangi bir fayda

¹⁴ Murat Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2004), 118-119.

¹⁵ Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, 119.

sağlamaz. Aynı, yedikleri yüzünden çatlayıp telef olan hayvan gibi yaptıklarından bir fayda elde edemez. Yâhut bedeni şişen kimse gibi dışarıdan sağlıklı görüldüğü halde, sonradan böyle olmadığı ortaya çıkar. Bir başka açıdan onun durumu, yavaş yavaş dolup da geri gelmemek üzere suyu çekilen kuyuya ve kazandıkları neticesinde bir mükâfat görmediği için, öldürülen ve diyeti verilmediği için kanı boşa giden kimseye de benzer. Dünyada ölesiye çaba sarf etmiş, ancak sonucunda eline hiçbir şey geçmemiş ve bütün yaptıkları boşa gitmiştir.¹⁶

Görüldüğü üzere حطت filinin lügat mânâlarından Kur'ân-ı Kerim'de amellerin boşa gitmesini ifâde edişine bu şekillerde yol bulmak mümkündür. Esâsen hepsinde bir boşa gitme söz konusu olup farklılık durumların mâhiyetindedir.

Kur'ân-ı Kerim'de amellerin boşa çıkması bundan başka Btl (بطل)¹⁷, Dll (ضل)¹⁸, Dy'a (ضيع)¹⁹, Tbb (تب)²⁰, Bvr (بور)²¹, Dhd (دحض)²² gibi kavramlarla da ifade edilmektedir. Hepsinde ortak nokta söz konusu kavramların zâyi, zâil, helâk ve yok olma anlamları ihtiva etmesidir. Buna ilaveten yine Lyt (ليت)²³ ve Vtr (وتر)²⁴ kavramları da yukarıda zikrettiğimiz kavramlar gibi doğrudan boşa çıkma anlamına gelmese de taşıdıkları "eksiltme" anlamı itibariyle amellerin boşa çıkmasını dolaylı yoldan ifade etmektedir.

2. AMELLERİN BOŞA ÇIKMASINA SEBEP OLAN İNANÇ PROBLEMLERİ

Kur'ân-ı Kerim, teklif sorumluluğunu yüklenmiş olan kulların gerçekleştirdiği amellerin gerek dünyada gerekse âhirette bazı karşılıklarının bulunduğunu bildirmektedir. Kul, dünyada rıza-yı ilâhîye mazhar birtakım iyi işler yaptığı gibi bazen de cezayı müstehak kötü fiiller işleyebilmektedir. Bu onun yaratılışının tabii bir niteliğidir. Bununla birlikte temyiz sahibi olan kul, iyiyi kötüden ayırt etme yetisine sahip olduğundan, yaptıklarının neticesinden elbette mes'uldür.

Şüphe yoktur ki yapılan iyiliklerin karşılığının iyi olması beklenir. Aynı şekilde işlenen kötülüklerin karşılığının da kötü olması beklenir. Ne var ki

¹⁶ Sarıçık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, 119.

¹⁷ Bk. el-A'râf 7/118.

¹⁸ Bk. el-Kehf 18/104; el-Mü'min 40/50; Muhammed 47/1, 4.

¹⁹ Bk. el-Bakara 2/143; Âl-i İmran 3/195; el-A'râf 7/170; et-Tevbe 9/120; Hüd 11/115; Yûsuf 12/56, 90.

²⁰ Bk. el-Mü'min 40/37.

²¹ Bk. el-Fâtır 35/10.

²² Bk. eş-Şûrâ 42/16.

²³ Bk. el-Hucurât 49/14.

²⁴ Bk. Muhammed 47/35.

bazen iyi davranışlarda bulunulduğu halde, bunlardan beklenen netice elde edilemez; umulan mükâfata nâil olunamaz. Böyle olunca da ameller boşa çıkmış olur; kendilerinden beklenen sonuca ulaşamadığı için bu durum, “amellerin boşa çıkması” tabiriyle ifâde edilir.

Burada şu soruya yanıt aramak gerekir: Yapılan bir amel özünde iyiye ve faydası umuluyorsa o takdirde neden ondan beklenen bu fayda hâsıl olmaz? Başka bir deyişle; o amelin faydasını iptal eden nedir? Ya da kısaca bir amel neden boşa çıkar?

Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımızda; “Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider.” (el-Hucurât 49/2) âyeti hâriç tutulacak olursa, bu kelimenin (hbt) ve türevlerinin kullanıldığı yerlerde inançsızlıktan, inanmanın gerekliliğinden, şirkten, vb. bahsedilmektedir. Ancak çalışmamızın hacmini aşacağı endişesiyle amelleri boşa çıkaran bu sebepler sadece inanç boyutunda ele alınacaktır. Bunların da inkâr, şirk, irtidat ve nifak olduğu görülmektedir. Şimdi kısaca bu sebepleri açıklamaya çalışacağız.

2.1. İnkâr

Bilindiği gibi müslüman olmanın ilk ve en temel şartı Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığına, Hz. Muhammed’in de O’nun kulu ve elçisi olduğuna iman etmektir. Bu gerçeği kabul etmeyen bir kimseyi müslüman olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu ilk aşamadan sonra artık mü’min olarak vasıflandırabileceğimiz bir kimseye Allah’ın, elçisi aracılığıyla bildirdiği emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak icap eder. O’nun hükümlerini çiğnediği takdirde ise sonuçlarına katlanmak durumundadır. Zira bu hükümlerden birini bile inkâr etmek, yaptığı iyi amellerin boşa gitmesine neden olabilmektedir. Çünkü din, sistemli bir bütündür. Bir kısmını kabul edip bir kısmını reddetmek mümkün değildir. Buna göre kişi her ne kadar iyi davranışlarda bulunsu da inanç noktasında Allah’ın hükümlerinden birini ya da birkaçını kabule yanaşmıyorsa onun imanı kemâl vasfına sahip olmadığından, amellere iyi karşılık görebilmek için de noksansız bir imana sahip olmak gerektiğinden, yapmış olduğu bu iyi amellerin boşa gitmesi tehlikesi söz konusudur. Nitekim âyette: *وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ* “Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.” (el-Mâide 5/5) buyrulurak bu hususa dikkat çekilmektedir.

Âyete göre kim Allah'ın tasdik edilmesini emrettiği tevhidi, Peygamberi'nin nübüvvetini ve onun Allah katından getirdiklerini inkâr ederse (ki bütün bu zikredilenler âyette zikri geçen iman kapsamındadır) ameli boşa çıkar; yani dünyadayken Allah katında bir mevkiye ermeyi umarak yaptığı amelin sevâbı iptâl olur. Dünya hayatında Hz. Peygamber'i inkâr etmesi ve Allah'a tâatte bulunmaması yüzünden âhirette Allah Teâlâ'nın vereceği sevaptan pay alamayarak hüsrân ve helâke uğrayanlardan olur.²⁵

Âyette “kim inanmayı kabul etmezse” kavliyle ehl-i kitap kastedilmekte olup²⁶ âyetin sebep-i nüzülü şu şekildedir: İbn Abbas'tan (ö. 68) rivâyet edildiğine göre; Allah Teâlâ ehl-i kitap kadınlarla evlenme konusunda ruhsat verince o kadınlar aralarında şöyle demişlerdir: “Eğer Allah bizden razı olmasaydı mü'min erkeklere bizimle evlenmeyi mübah kılmazdı.” Bunun üzerine Müslümanlar: “İçimizden bir kimse, bizim dinimizden olmayan ehl-i kitap bir kadınla nasıl evlensin?” deyince Allah Teâlâ da bu âyeti indirerek onlarla evlenmeyi helâl kılmıştır.²⁷

Ancak Mukâtil b. Hayyan (ö. 135/752) bu âyetle ilgili olarak Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınlarla evlenerek onları muhsan kılmasının o kadınları küfürden kurtarmayacağını söylemiştir. Fakih Hasan b. Ebî Bekr en-Nisâbüri (ö. 360/970) ise: “Allah Teâlâ kitâbî kadınları helâl kılmıştı. Çünkü bâzı müslümanlar onların güzelliklerini beğeniyordu. Sonra “...kim inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir...” kavliyle bu kadınların dinlerine meyiletme endişe ve tehlikesinden dolayı onlarla evlenmekten sakındırdı.” açıklamasını yapmıştır.²⁸

Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1210) âyetin *وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ* kısmında işkâl, yani kapalılık, anlaşılabilirlik bulunduğunu, küfrün sadece Allah'ı ve Peygamberi inkâr şeklinde tasavvur edildiğini, imanî inkâr etmenin ise muhal olduğunu, bu sebeple müfessirlerin görüşlerinin farklılık arz ettiğini beyân etmiştir.²⁹

İbn Abbas (ö. 68/687) ve Mücâhid'e (ö. 103/721) göre buradaki imândan murad “Allah”tır.³⁰ İmam Mâturîdî (ö. 333/944) de buradaki imânla iman edilmesi gereken şeylerin kastedildiğini, bunun da “Allah Teâlâ” olduğunu

²⁵ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Tefsirü't-Taberî: Câmîü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 8: 149.

²⁶ Taberî, *Câmîü'l-beyân*, 8: 149-150.

²⁷ Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987), 2: 297.

²⁸ İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-mesîr*, 2: 297-298.

²⁹ Ebü Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir: Mefâtihi'l-gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1934), 11: 148-149.

³⁰ Taberî, *Câmîü'l-beyân*, 8: 150-151; Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 11: 149.

söylemiştir. Çünkü ona göre imanın bizâtihi kendisi inkâr edilebilir bir şey değildir.³¹ Katâde (ö. 118/735) ise âyetin yukarıda zikri geçen olay üzerine indirilmesine binâen buradaki imânın “Kur’an” olduğunu, çünkü Kur’an’ın, imân edilmesi gereken her şeyin açıklamasını içerdiğini söylemiştir.³² Zemahşerî (ö. 538/1144) de benzer şekilde burada İslâm’ın ilkelerinin ve Allah Teâlâ’nın helâl ve haram kıldığı şeylerin kastedildiğini ifâde etmiştir.³³ Atâdan (ö. 114/732) nakledilene göre ise buradaki iman, “tevhid”dir.³⁴ Şöyle ki kelime-i tevhide iman vâcip olunca, şeriatin emri gereğince iman onun gereklerinden olur. Bir şeyin isminin, o şeyin lâzımına verilmesi de meşhur bir mecazdır.³⁵

Âyetteki “iman”la kastedilenin Allah Teâlâ olduğu t’vili hakkında Râzî, bu şekilde bir mecazın uygun ve güzel olduğunu, çünkü Allah Teâlâ’nın imânın Rabbi olduğunu, bir şeyin “rabb”inin, mecaz yoluyla o şeyin adıyla da isimlendirilebileceğini söylemiştir.³⁶ Buna göre mânâ şöyle olur: İman, Allah’ı, Peygamberlerini ve onlara dinine dâir gönderdiklerini tasdik etmektir.³⁷ Küfür de bunları inkâr etmektir. İmânı inkâr etmenin mânâsı ise Allah’ı ve O’nun birliğini inkâr etmektir.³⁸

Âyetin, zâhirine göre tefsiri ise şöyledir: Her kim Allah’a iman etmekten yüz çevirirse ve O’nu bir olarak kabul etmekten, kendisine emrettiği ve kendisinden nehyettiği şeyler hususunda Allah’a itaat etmekten imtinâ ederse ameli boşa gider. Çünkü “küfür” Arapların kelâmında “inkâr”dır, “iman” da “tasdik ve ikrar”dır. Her kim Allah’ı bir kabul etmeyi tasdikten ve ikrardan yüz çevirirse o kimse, kâfirlere dendir.³⁹

Âyetteki imanın t’vili her ne olursa olsun, Allah Teâlâ’nın bu kavlin-den anlaşılan mânâlar ciddi bir farklılık arz etmemektedir. Her kim Allah’ı, Resûlünü ve onun aracılığıyla bildirmiş olduğu hükümleri inkâr ederse, bir diğer ifâde ile bunlara inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gider.

Âyette amelin boşa gitmesinin “habita” fiili ile ifâde edilmesi mânîdardır. Bu fiil bir şeyin sâlih, yani işe yarar iken bozulması demektir. Bir önceki bö-

³¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Maturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, thk. Mehmet Boynukalın, mür. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 4: 164.

³² Râzî, *Mefâtihi’l-gayb*, 11: 149.

³³ Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-Tenzil ve uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’t-te’vil: el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi’t-Tenzil ve uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’t-te’vil*, (Beirut: Dârü’l-fikr, 1977), 1: 596.

³⁴ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 8: 149-150.

³⁵ Râzî, *Mefâtihi’l-gayb*, 11: 149.

³⁶ Râzî, *Mefâtihi’l-gayb*, 11: 149.

³⁷ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 8: 151.

³⁸ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 8: 151-152.

³⁹ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 8: 152.

lümde de izah ettiğimiz üzere, devenin aşırı ot tüketmesi sebebiyle karnının çatlayacak kadar şişmesi ve neticede ölmesi anlamında kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi hâbit olan şey önceden işe yaramakta, ancak sonradan yaramaz hâle gelmektedir. Buna göre bu fiil, amellerle birlikte kullanıldığında o amellerin sâlih olduğuna delâlet etmektedir. Vasfın hazfedilmesiyle fiilin kendisi vasa delâlet etmektedir. Sâlih amellerin zâyî olması ile faydalı nesnelere bozulması arasındaki benzerlik ise “onu elde eden kişinin ondan yararlanamaması” şeklindedir.⁴⁰ Çünkü deve karnını doyurma arzusuyla yeşil ot yer, ancak bunun sonucunda ona ölüm isabet eder. Ahirette faydasını umarak salih amel işleyip sonra ondan hiçbir iz, etki bulamayan kimsenin durumu da çatlayıp ölene dek ot yiyen hayvana benzetilmiştir. Bu nedenle bu temsilin açığa çıkması için ameller, “salih” diye kayıt altına alınmamış, mutlak olarak zikredilmiştir.⁴¹

Âyette amel ne şekilde boşa gideceğiyle ilgili olarak iki görüş bulunmaktadır: Bir görüşe göre, bir kimsenin inkârından dolayı hak ettiği ceza, evvelce sahip olduğu imanından ötürü elde ettiği sevabı siler.⁴² Âyetin başında kitap ehlinin yiyeceklerine ve kitap ehli kadınlarla nikâhlanmaya dâir hükümler bildirilmiştir. Dünya için söz konusu olan bu hükümlerin âhret açısından da böyle olduğu sanılmamalıdır.⁴³ Zira âyetin sonunda bu kadınların dinlerine meyiletme endişe ve tehlikesi bulunduğu bir işâret vardır.⁴⁴ Burada ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmenin mübah olmasının, onların durumlarını temize çıkarmayı gerektirmediğine bir tenbih olup bu durum müslümanlar için ancak bir kolaylıktır.⁴⁵ Şu hâlde bunların yiyecekleri yenirken ya da kadınlarıyla nikâhlanırken iman bozmaktan, dinden dönme tehlikesine düşmekten son derece çekinmek gerekir.⁴⁶ Bir diğer görüş de şöyledir: Kişinin imân etmeyi reddedip sonrasında yaptığı ameller zâyî olmuştur. Çünkü o, iman etmeyi reddederek yaptığı bu amelleri, imandan daha hayırlı olduğuna inanarak yapmıştır. Ancak durum böyle olmayıp yaptığı bu ameller, beklediği gibi imandan hayırlı olmayınca, hepsi kendi içinde bâtil ve hükümsüz olarak zâyî olmuş olur.⁴⁷

“...O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır” kavli ise âyette zikri geçme-

⁴⁰ İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnusî, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, (Tûnus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984), 6: 125.

⁴¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 2: 332.

⁴² Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 6: 149.

⁴³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam ve dğr., (İstanbul, ts.), 3: 168.

⁴⁴ İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-mesîr*, 2: 298.

⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 6: 124.

⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 168.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 11: 149.

yen bir şarta bağlanmıştı. Bu da söz konusu kimsenin bu inkârı üzere ölmesidir. Çünkü eğer inkârdan tevbe ederse âhirette hüsrâna uğrayanlardan olmaz. Burada böyle bir şartın oluşunun delili ise Allah Teâlâ'nın "Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider." (el-Bakara 2/217) kavlidir.⁴⁸

Bundan başka âyetlerde de yine inkâr faktörünün amelleri boşa çıkaracağına dair örnekler bulunmaktadır.⁴⁹ "De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki biz onlar için kıyâmet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız." (el-Kehf 18/103-105). Bu âyetler bazı kâfir liderlerinin sözlerine âdeta bir cevap niteliğindedir. Çünkü onlar, bazı tâbilerine bolca ihşanda bulunmaktaydılar. Sonra onlar Resûlullah'a intisab edince dünya o kâfirlere dar geldi. Bu yüzden de onları kınadılar ve seçtikleri din yüzünden azarladılar. Âyette de "De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?" buyrulmuş,⁵⁰ devamında da bunların "...iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimseler..." oldukları haber verilmiştir. Zira onlar bu şekilde iyi işler yaptıklarını zannediyorlar, ancak liderliklerinin devam etmesi için bâtilin peşinden gidiyorlardı.⁵¹

Bu âyetlerde Allah Teâlâ aynı zamanda Peygamberine şöyle de buyurmaktadır: "Senin sıkıntıya düşmeni isteyenler, seninle boş ve haksız yere mücâdele edenler ve ehl-i kitaptan Yahudi ve Hıristiyanların meseleleri hakkında seninle tartışanlara de ki ey Muhammed "Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?" Buna göre burada kendileriyle kazanç ve üstünlük murad edip sonrasında zarar ve helâke uğradıkları ve böylece umduklarını bulamadıkları işlerde nefislerine tabi olanlar kastedilmektedir. Bunlar tıpkı fayda ve kazanç umarak bir eşya satın alan, sonra beklentisi boşa çıkan ve kazanç umduğu bu alışverişte zarara uğrayan müşteri gibidirler.⁵²

Bunun yanı sıra ehl-i te'vilden âyette bunlarla kimlerin kastedildiği hu-

⁴⁸ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 11: 149.

⁴⁹ Bk. el-A'râf 7/146-147.

⁵⁰ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 9: 109.

⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 5: 197.

⁵² Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15: 424.

susunda; kendilerini manastırlara hapseden rahipler⁵³ ve papazlar, ehl-i kitabın tamamı ya da bir kısmı, iyiliği samimi olarak yapmayıp onu başa kakanlar, inandıklarının zıddına amel eden münâfıklar ve âhireti bırakıp dünyâyı talep edenler gibi çeşitli görüşler sâdir olmuştur.⁵⁴ Ancak bu âyet hakkında şunu söylemek daha doğru olur: Allah Teâlâ burada yaptıkları bakımından en çok hüsrâna uğrayanlarla, bir iş yapıp onda isâbet ettiğini, bu işiyle O'na itaat edip O'nun rızâsını kazandığını zanneden herkesi kastetmektedir. Bu iş hadd-i zâtında sadaka vb. gibi iyi de olabilir; ne var ki o kimsenin küfrü sebebiyle makbul olmaz. Ya da putlara hizmet, vb. gibi kötü bir iş olup yapan tarafından iyi sayılarak hayrı umulan bir iş de olabilir.⁵⁵ Hâlbuki o kimse bu yaptığıyla Allah Teâlâ'yı kızdırmakta ve iman sâhiplerinin yolundan sapmaktadır. Tıpkı rahipler, güneşe tapanlar ve dâlaletlerine çalışan diğer benzer kimseler gibi. Onlar Allah'a yönelik yaptıkları tüm bu fiil ve gayretlerine rağmen, hangi dinden olurlarsa olsunlar kâfirdirler.⁵⁶

Buna göre bu kimselerin dünyada yaptıkları bu ameller hidâyet ve doğruluk üzere olmayıp dalâlet ve sapkınlık üzeredir. Çünkü Allah Teâlâ'nın emrettiğinin dışında, hatta küfür üzere yapılmışlardır.⁵⁷ Onların küfürleri de Rablerinin âyetlerini, yani “Kur'an ve mucizeler”⁵⁸ gibi “delil ve hüccetlerini”⁵⁹ reddedip O'na kavuşmayı, yani “yeniden dirilerek O'na dönmeyi”⁶⁰ inkâr etmelerinden ileri gelmektedir.⁶¹ Küfür üzere yaptıkları bu amellerle Allah'a itaat ettiklerini ve O'nun verdiği görevleri yerine getirdiklerini zannetmektedirler. Ne var ki onların dünyada gösterdikleri tüm bu çabaları boşa gitmektedir.⁶²

Görüldüğü üzere “inkâr”, yapılan amellerin boşa çıkmasının en önemli sebebidir. Zira bir kimse ne kadar hayır ve hasenatta bulunursa bulunsun, bütün hayırların kaynağı olan Allah'ı ya da onun bir hükmünü dahi inkâr ediyorsa tüm bu gayretleri boşa gider, faydasını umarak yaptığı güzel iş-

⁵³ Onlar insanlardan uzağa çekilirler, putlara ibâdet için kendilerini hapsederler ve onlar için ne gerekirse yaparlardı; kendilerine türlü meşakkat ve zorluklar yüklerlerdi. Allah Teâlâ da onların, dünyâyı ve onun riyâsetini talep edip bu kimselerin yaptıklarını yapmayanlardan, küfür açısından aynı konumda olsalar da, amelce daha çok ziyana uğrayıp gayret bakımından daha çok sapmış olduklarını haber verdi. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9: 109.

⁵⁴ Daha geniş bilgi için bk. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15: 424; Mâverdi, *en-Nüket*, 3: 347.

⁵⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15: 427; Râzî, *Mefâtih*, 21: 174.

⁵⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15: 427.

⁵⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15: 428.

⁵⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 16: 47.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9: 110.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9: 110.

⁶¹ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15: 429.

⁶² Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15: 429.

lerden hiçbir netice elde edemez. Zira bu amellerin Allah katındaki gerçek değerlerine ulaşabilmesi için “iman”, olmazsa olmaz bir vasıftır.

2.2. Şirk

Allah Teâlâ'ya iman etmemenin amelleri boşa çıkardığını ifâde ettik. Ne var ki tek başına bu da yeterli olmamakta, bu imânın bir de tevhid niteliği taşıması gerekmektedir. Zira hem Allah'a iman edip hem de O'nun yanı sıra başka şerikler kabul etmek gerçek bir iman sayılamaz. O halde hakikî imân, Allah Teâlâ'yı ancak yegâne ilâh kabul etmekle söz konusu olur. Nitekim şu âyet de bizlere başka ilahları Allah'a ortak koşmanın, yapılan amelleri boşa çıkardığını haber vermektedir: مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكَفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَإِذَا تَلَّوْا لَهُمُ الْخَالِدُونَ “Allah'a ortak koşanlar, kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri şahitlik ederlerken, Allah'ın mescitlerini imar etme salâhiyetleri yoktur. Onların bütün işleri boşa gitmiştir. Ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır.” (et-Tevbe 9/17).

Cenâb-ı Hakk bu âyette müşriklere, yâni kendisine başka tanrıları ortak koşanlara hitap etmekte; bu vasıfları nedeniyle mescidlerini imar etmenin onların üzerine vazife olmadığını haber vermektedir.⁶³ Âyete göre bu, onların hakkı ve görevi değildir. Eğer bunu yaparlarsa baskı ve zulümle o mescidleri imar etmiş olurlar.⁶⁴

Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak şu hâdiseler aktarılmaktadır: Kureyş'in liderlerinden bir grup, Bedir günü esir alınmıştı. Onlar arasında Abbas b. Abdulmuttalip de vardı. Hz. Peygamber'in ashâbından bir grup onların yanına gelerek şirk koşmalarından ötürü onları ayıpladı. Hz. Ali de Hz. Peygamber'le savaştığından ve akrabalık ilişkilerini koparmasından ötürü Abbas'ı kınamaya başladı. Abbas da şöyle dedi: “Size ne oluyor da yaptığımız kötü işleri söyleyip iyi işleri gizliyorsunuz!” Bunun üzerine Müslümanlar: “Sizin hiç iyi işiniz var mı ki!” dediler. Onlar da şöyle cevap verdi: “Evet, biz sizden mükâfat bakımından daha üstünüz; çünkü biz Mescid-i Haram'ı imar ederiz, Kâbe'ye perde asarız, hacılara su temin ederiz, esirleri serbest bırakırız.” Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.⁶⁵

Âyetlerin iniş sebebiyle ilgili rivâyetlerin içerdiği bazı bilgilerle âyetlerin nüzül zamanı arasında uyumsuzluklar bulunmaktadır. Bu rivayetlerdeki bilgilerden hareketle âyetlerin, müslümanlar arasında çıkan bir tartışma-

⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 374.

⁶⁴ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Cüzeyy el-Kelbi, *Tefsîru İbn Cüzeyy: et-Teshîl li-ulumi't-tenzil*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983), 249.

⁶⁵ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-meşir*, 3: 407-408. Ayrıca bk. Mâturîdî, *Te'vilât*, 6: 311; Râzî, *Mefâtih*, 16: 7.

da, hacılara su verme hizmetini üstlenen ve Mescid-i Harâm'ın onarım ve bakımı ile meşgul olan müşriklerin müminler gibi sevap alıp alamayacaklarının konuşulması ve durumun Resûlullah'a sorulması üzerine indiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber, âyetlerin ifadesi mutlak olup hedefi geneldir. Muhtevâsı da pekçok âyette farklı vesilelerle ortaya konan iman-amel arasında güçlü bir ilişki bulunduğu düşüncesiyle ve davranışlarda yalnız Allah'ın hoşnutluğunu gözetmenin önemli olduğu prensibiyle örtüşmektedir. Tüm bu anlatımların ortak noktası da akli ölçülere ve geleneklere göre ne kadar yararlı ve önemli sayılırsa sayılsın, bir işin Allah katında değer kazanmasının ön koşulunun, Allah'a ortak koşmamak ve O'nun hoşnutluğunu kazanma iradesine sahip olmak olduğudur.⁶⁶

Mescidleri imar etmek iki şekilde olur: Birincisi; onlara devam etmek ve çokça gitmek (yani oraları sıkça ziyaret edip içlerinde ibâdet etmek⁶⁷). Müşriklerse ancak putları zikrederek oraları tahrip ederler. Onları Allah'a iman etmekten men eden şey de dünya sevgisi ve ona olan meyilleridir. Bu sebeple onlara mescidleri imar etmek, onlar için infakta bulunmak, mallarını harcamak ve oralardan faydalanmak yaraşmaz.⁶⁸ İkincisi ise binasının tamir edilmesi ve yenilenmesidir.⁶⁹ Şâyet âyette kastedilen bu ikinci mana ise âyetin anlamı şöyle olur: Kâfirlerin, mescidleri onarmak üzere bir teşebbüste bulunmaları câiz değildir.⁷⁰ Çünkü onlar bu işe ehil değildirlere.⁷¹ Mescidleri imar etmek ancak Allah'a ve âhîret gününe iman eden kimselere yaraşır.⁷² Zira mescid, ibâdet makamıdır ve ona saygı duyulması gerekir. Kâfir ise onu küçük görür ve saygı duymaz. Ayrıca müşrik, Allah Teâlâ'nın "...Müşrikler ancak bir pisliktir..." (et-Tevbe 9/28) kavlinde dolayı hükmen necistirler. Yine O'nun "...Evimi temiz tutun..." (el-Bakara 2/125) emrinden dolayı mescidleri pisliklerden temizlemek farzdır. Kâfir ise pisliklerden sakınmaz. Bu yüzden onun mescide girmesi, mescidi kirletir. Bu da müslümanların ibâdetlerinin bozulmasına neden olur. Bunun yanı sıra, kâfirin mescidi onarmaya girişmesi, müslümanlara in'amda bulunma yerine geçer. Ancak, kâfirin müslümanlar üzerinde minnet sâhibi olması câiz olmaz.⁷³

⁶⁶ Hayrettin Karaman v.dğr., Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), 2: 739.

⁶⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 292.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6: 312.

⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 292.

⁷⁰ Râzî, *Mefâtih*, 16: 7.

⁷¹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, 10: 139.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6: 313.

⁷³ Râzî, *Mefâtih*, 16: 7.

Hakikatte bir mescidin imarı -mamur hâle gelmesi- hem binâsının bakımı hem de cemaatinin çok olmasıyla gerçekleşir. Biri umrân-ı maddî, diğeri ise umrân-ı mânevîdir ki içerisinde Allah rızası için ibâdet, zikir ve ilim öğrenme gibi faziletli amellerin devam ettirilmesi ve o mescidin esas yapılma maksadına ters düşen faaliyetlerden korunmasıyla mümkün olur. Bir mescid içerisinde dünya işleriyle alakalı konuşmak bile onu, yapılaş gayesinin dışında kullanmak demek olur ki bu da onun imarını ihlâldir. Mescidleri boş konuşmalardan dahi korumak gerektiğine göre, bir mescide küfür ve şirk bir tarafa, herhangi bir küçük günahın yaklaştırılması bile o mescidin mânevî imarına yönelik bir darbe addedilirken, müşriklerin yaptıkları nasıl olur da imar kabul edilebilir? Burada esas mesele müşriklerin mescidleri imar meselesi ve bunun cevâzı değil, âyetin onların yaptığını kökten geçersiz saymasıdır. Yani onların imarları gerçek imar değildir.⁷⁴

Bu yasağın, müşriklik vasıfları zikredilerek onlara yöneltilmesi, şirkin, Allah'ın mescidlerini imar etmekten men edilmeyi gerektirdiğine bir imardır. Âyetteki “kendi küfürlerine şahitlik edip dururlarken” kavli de yine Allah'ın mescidlerini imar etmekten berî olmalarının sebebini açıklayıcı mahiyettedir. Zira şirk, küfrün kapsamındadır, başka bir deyişle küfrün bir türüdür. Allah'ın mescidlerinde de O'ndan başkasının hakkı yoktur. Hem sonra onlar, içerilerinde başkalarına değil, yalnız Allah'a ibadet edilsin diye ikâme edilmişlerdir.⁷⁵ Onlarsa kendilerinin kâfir olduğunu ister dile getirsinler ister getirmesinler, bunu kendi vicdanlarında bilip durdukları halde Kâbe'nin etrafına putlar dikip bunların karşısında ibadet ederek bu gâyeyi ihlâl etmektedirler.⁷⁶

Müşrikler imâret, Kâbe'ye perde asma, hacılara su verme ve köleleri azad etme⁷⁷ gibi birtakım hayırlı işler yaptıklarını söylemektedirler.⁷⁸ Ancak âhirette bu yaptıkları onlara fayda vermeyecektir; çünkü onlar âhirette de iman etmemektedirler. Böylelikle bu alanda yaptıkları infaklar zâyi olur,⁷⁹ onların bu amellerine hiçbir sevap terettüp etmez. Âhirette de ebedî olarak cehennemde kalırlar. Çünkü yalnız Allah için yapılmayan hiçbir amelin ebedî hayrı yoktur. Allah için herhangi bir amel yapmak ve bunu

⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 292-293.

⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 10: 140.

⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 292; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 10: 140.

⁷⁷ Zemahşeri, *Keşşâf*, 2: 179.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtih*, 16: 7.

⁷⁹ Mâturidî, *Te'vilât*, 6: 312.

yaparken O'ndan başkasına tapmak ya da herhangi bir küfür işlemek, aynı anda düşünülecek şeyler değildir. Bunda samimiyetsizlikten öte, bir çelişki vardır. Bu çelişki de yapılan amelleri silip süpürür, hiçe indirir. Bu yüzden kâfirlerin bir taraftan inkâr ve şirklerini izhâr edip diğer taraftan Allah mescidini imar etmeleri, inanmadıkları bir işi yapmaları anlamına gelir. İnanmadan yapmış oldukları bir işten de hayır görmeyecekleri muhakkaktır. Bununla birlikte maddî açıdan mescidi tamir ediyor ve ona iyi bakıyor gibi görünmeleri, esâsen onun mânevî yönünü göz ardı etmelerine ve hedefinden sapturmalarına yönelik bir tahribat olup onun rûhuna zımnen bir zarardır: Nitekim “Zarar vermek için bir mescid edinilenler...” (et-Tevbe 9/107) kavli de buna işâret etmektedir.⁸⁰

Başka âyetlerde de yine şirkin amelleri boşa çıkaracağı tehlikesine dair işaret ve tembihler bulunmaktadır. Allah Teâlâ şirkin amelleri boşa çıkaracağı tehlikesine şu âyette çarpıcı bir biçimde dikkat çekmekte; bunu yapacak olan, peygamber dahi olsa onun için bile durumun değişmeyeceğini bildirmektedir: “Onların (o peygamberlerin) babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarında da (üstün meziyetler verdik). Onları seçkin kıldık ve doğru yola ilettik. İşte bu, Allah'ın hidâyetidir, kullarından dilediğini ona iletir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşarsaydı yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi. İşte onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar (kâfirler) bunları inkâr ederse şüphesiz yerlerine bunları inkâr etmeyecek bir toplum getiririz.” (el-Enâm 6/87-89). Bir peygamberin Allah'a şirk koşmayacağı muhakkaktır. Zira o, âyetin de buyurduğu üzere, Allah'ın, hidâyetiyle doğru yola ilettiği seçkin bir kuludur. Burada peygamberlerin misâl verilmesi ise şirk tehlikesini çarpıcı bir biçimde gözler önüne serer mâhiyettir. Öyle ki Allah'a kim başka ortaklar koşarsa koşsun, farz-ı muhal bunu yapan peygamberler bile olsa, onun âkibetinde dahi değişen bir şey olmayacak, tüm yapmış oldukları yine boşa gidecektir.

Bir başka âyette de hitap direkt olarak Hz. Peygamber'e yöneltilmiş, kendinden önceki peygamberlere vahyolunanın onun için de geçerli olduğuna vurgu yapılarak Allah'a ortak koştuğu takdirde işlerinin boşa gideceği haber verilmiştir: “(Resûlüm!) Şüphesiz sana da senden öncekilere de şöyle vahyolunmuştur ki: Andolsun (bilfarz) Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun!” (ez-Zümer 39/65).

⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 292.

Bundan başka, Allah Teâlâ şirkin bizâtihi kendisinin ne kadar bâtil bir iş olduğunu şu âyette Hz. Mûsâ'nın diliyle aktarmaktadır: “İsrailoğullarını denizden geçirdik, orada kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine: Ey Mûsâ! Onların tanrıları olduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap! dediler. Mûsâ: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz, dedi. Şüphesiz bunların içinde buldukları (din) yıkılmıştır, yapmakta oldukları da bâtildir.” (el-A'râf 138-139). Buna göre Allah'ın emri gelip çattığında yaptıkları onlara fayda veremeyecek, Allah'ın üstlerine indireceği felâkete karşı onları koruyamayacak, kıyâmette azab ettiği vakit Allah'ın azabından onları kurtaramayacaktır.⁸¹ Zira onların bu putlara yaptıkları ibâdetler onları ancak helâk ve ifsâd edicidir. Bu ibâdetlerden umdukları karşılık da bâtildir.⁸² Kendileriyle Allah'a yaklaştıklarını umsalılar bile bu ibâdetler onlara fayda vermez. Nitekim Allah Teâlâ; “Onların yaptıkları her bir (iyi) işi ele alırsın, onu saçılmış zerrelere haline getiririz (değersiz kılarız)” (el-Furkân 25/23) buyurmuştur.⁸³

Söz konusu tüm âyetler ışığında apaçık bir gerçek ortaya çıkmaktadır ki o da şirkin yapılan tüm amelleri boşa çıkardığıdır. Haddizâtında sâlih olan birtakım ameller, şâyet yapıldığı esnâda yâhut sonrasında şirk barındırıyorsa, söz konusu şirk sebebiyle o amellerin hayrı etkisiz hâle gelir, hiçbir işe yaramaz, Allah'a has kılınmadığı için O'nun nezdinde hiçbir değer ifade etmez. Ya da kişi putlara ibâdet ve hizmet gibi hayırlı olduğu zannıyla ve kendisine yönelik bir fayda beklentisiyle bazı ameller işler; ne var ki bu amellerin bizâtihi kendileri kötü ve bâtil olduğu için bunlar da yine kişinin beklentisini boşa çıkarmış olur. Dolayısıyla, yapılan bir amelden beklenen hayırlı netice elde edilmek isteniyorsa o amel yapılırken yâhut sonrasında Allah Teâlâ'yı yegâne ilah bilip O'nun emir ve yasaklarını gözetmek lâzım gelir.

2.3. İrtidat

Bir amelin boşa çıkmaması, yani onu yapmakla hak edilen mükâfata erişilebilmesi için söz konusu amel yapıldıktan sonra da Allah'a ve hükümlerine iman şartının devam etmesi gerektiği zikredilmişti. Burada “amelden sonra” kaydının koyulmasının gerekçesi ise Allah Teâlâ'nın şu kavlidir:

كُفِّرْ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجِ أَهْلِهِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلٌّ قِتَالٍ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ

⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10: 411-412.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6: 44.

⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 110.

مِنْكُمْ عَنْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةَ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَبْرَأُونَ بِقَاتِلُونَكُمْ مِنْهُ أَكْبَرُ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ دِينَهُ فَيَمُتُ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ

“Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkımı oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır. Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar.” (el-Bakara 2/217).

Âyet “dinden dönme” olgusundan söz etmektedir ki İslâm literatüründe bu, “irtıdat” (ارتداد) veya “ridde” (ردّة) kavramlarıyla ifâde edilmektedir. Her iki kavram da “rdd” fiilinden türemiş olup bu fiil “bir şeyin bizzat kendisini ya da hâllerinden bir hâli geri çevirmek” anlamına gelmektedir.⁸⁴ İrtıdat ve ridde ise “gelinen yola geri dönmek” anlamına gelmekte olup “ridde” kelimesi yalnızca küfre geri dönmeyi ifâde eder. İrtıdat ise buna nazaran daha genel bir anlama sahip olup küfre dönmenin yanı sıra ondan başkasına dönmeyi de ifâde eder.⁸⁵ Ancak bu âyette küfre geri dönme anlamındadır.

Âyette bir soru şeklinde ortaya konan bu itiraz, hicretin ikinci yılında da Recep ayında cereyan eden bir hâdiseye işaret etmektedir.⁸⁶ Nitekim âyetin nüzul sebebi şu şekildedir: Hz. Peygamber Bedir savaşından iki ay önce amcasının oğlu Abdullah b. Cahş kumandasında ashabdan Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa, Ukkâşe b. Muhsın, Utbe b. Gazvân, Süheyl b. Beydâ, Hâlid b. Bekir, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Vâkıd b. Abdullah'tan oluşan sekiz kişilik bir müfreze göndermiş, Abdullah'a bir mektup vermiş ve iki gün geçmedikçe bu mektubu açmamasını, tayin ettiği yere gelince bakıp içindeki emri yerine getirmesini ve arkadaşlarından hiçbirine zorlamada bulunmamasını emretmişti. Abdullah iki gün yol gidince, mektubu açıp baktığında, “Bu mektubuma baktığın zaman, hemen Mekke ile Taif arasındaki ‘Batn-ı Nahle’ isimli yere varıncaya kadar yürü. Orada Kureyş’i gözetle ve haberlerini bize bildir” diye yazılı olduğunu gördü. Sonra bunu arkadaşlarına haber verdi. Arkadaşları da onunla birlikte hareket ettiler. Hicaz’a doğru gittiler.

⁸⁴ İsfahâni, *Müfredât*, 348.

⁸⁵ İsfahâni, *Müfredât*, 349.

⁸⁶ Seyyid Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'an*, trc. Ahmed Asrar, (İstanbul: Bengisu Yayıncılık, 1997), 1: 187.

Necran denen yere ulaştıklarında, Sa'd b. Ebî Vakkas ile Utbe b. Gazvan'ın binitleri kayboldu. Aramak için onlar kaldılar, Abdullah ile diğerleri gittiler ve Nahle'ye geldiler. Sonra oraya Kureyş'in ticaret kervanı geldi. O gün Cumade'l-âhirenin sonu olup ertesi günü Receb idi, Receb ise haram aydı. Bu yüzden müslümanlar Receb girmeden çarpışmak gerektiğini düşündüler. Teym kabilesinden Vakıd b. Abdullah, kervandan Amr b. Hadramî'yi bir okla öldürdü. Onlardan Osman b. Abdullah ile Hakem b. Keysan'ı da esir aldılar. Abdullah b. Caş ve arkadaşları kervanı ve bu iki esiri alarak Resulullah'a getirdiler.⁸⁷ Abdullah arkadaşlarına: "Bu ganimetin beşte biri Resulullah'ındır." demişti. Geldikleri zaman Resulullah: "Ben size haram ayda savaşı emretmemiştim." diye buyurdu. Abdullah: "Ey Allah'ın Resulü! İbn Hadramî'yi öldürdük, akşam Recep hilâlini gördük; bilmiyoruz Receb'de mi yoksa Cumâde'l-âhire'de mi bunu yaptık." dedi. Bu sebeple Resulullah o ganimetten hiçbir pay almadı. Bunun üzerine, bu kişiler mahvolduklarını sandılar ve "Tevbelerimizle ilgili birşey inmedikçe kımıldamayacağız" dediler. Bunlar için Müslümanlardan: "Size savaş emredilmemesine rağmen haram aylarda savaş mı ettiniz?" diyenler oldu. Kureyş de "Muhammed ve arkadaşları halkın geçimlerini temin için çalıştıkları ve güvencede buldukları haram ayları helâl saydılar, Recep ayında kan döktüler." diye ortalığı karıştırdı. Mekke'de bulunan müslümanlar da "Onlar bunu Cumâde'l-âhire'de yaptılar" diyerek bu suçlamaları reddediyorlardı. Yahudiler de bunu, Resûlullah'ın aleyhine, kendilerinin ise lehine yorumuyorlardı. Kısacası söylenenler çoğaldı ve tefsircilerin çoğuna göre âyet, bunun üzerine nâzil oldu.⁸⁸

Kureyşliler, Yahudiler ve münafıkların bu durumu fırsat bilerek mü'minlere ağır ithamlarda bulunmalarına bu âyette sanki şöyle cevap verilmektedir: "Şüphesiz ki öldürmek çok kötü bir şeydir. Ancak onların itirazları makul değildir. Çünkü bu itiraz yüzlerce öz kardeşine karşı fitnenin (zulüm ve işkencenin) en fecisini yapmış olan kimselerce dile getirilmektedir. Bu sebeple onların bu itiraza hakları yoktur."⁸⁹ Âyetten ayrıca şu anlaşılmaktadır ki kâfirlerden, söz konusu engelleme, küfür ve halkını oradan çıkarma gibi fiiller sâdır olmadıkça o aylarda savaşmak daha büyük günahdır. Ancak bunları yaparlarsa (bu ayda onlarla) savaşmak büyük

⁸⁷ Bu ganimet, İslâm'daki ilk ganimet olup bu öldürme de müşriklerden ilk öldürme idi.

⁸⁸ Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-uyûn: Tefsîru'l-Maverdî*, mür. es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 1: 274; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesîr*, 1: 236; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 84-85.

⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhîm*, 1: 187-188.

günah olmaz. Bilakis onların yaptıkları bu fitne, haram ayda savaşmaktan daha günahtır.⁹⁰ Halkı Mescid-i Haram'dan çıkarmak, şirk ve küfür, insanları baştan ya da daha sonra İslâm'dan menetmek, dinsizliği yayarak herkesi belâya sürüklemek, İbn Hadramî'nin öldürülmesinden daha fecî bir şeydir. Oysa fitne yanlısı olan düşmanlar güçleri yettiği takdirde müslümanları dininden döndürünceye dek onlarla savaşmaya devam edeceklerdir. O müslümanlardan herhangi biri dininden döner de kâfir olup bu mürtedlikten tevbe etmeden ölürse, artık onun bütün amelleri, müslüman iken yaptığı iyiliklerin, güzel amellerin tamamı dünyada da ahirette de boşa gidecek, telâfisi mümkün olmayacak bir şekilde tutulacaktır. Tüm uğraşp didinmeleri hebâ olacaktır. İşte bu kimseler cehennemliktir ve onun ateşinde ebediyen kalacaklardır.⁹¹

Allah Teâlâ onların bu sözlerinin amacının, Müslümanları dinlerinden döndürmek olduğunu bildirince, peşinden dinden dönmekle ilgili şiddetli tehdidini zikretmiş; “her kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, yaptığı işlerin dünyada da ahirette de boşa gideceğini” beyan buyurmuştur.⁹² İslâmı kabul edip, tadını tattığı halde -eziyet altında ne kadar ezilirse ezilsin- dininden dönenler için Allah'ın belirlediği kesin sonuç bu şekildedir. Dünya ve âhirette bütün amellerinin hubût etmesi, sonra da cehennem azabı... İslâm'ın zevkine erip onu tanıyan bir gönlün ebedî olarak İslâm'dan gerçekten dönmesi mümkün değildir. İslâmı bırakmak, feci eziyetlerden daha az korkunç değildir. Şüphe yoktur ki Allah merhamet sahibidir. Eziyetler takat sınırını aştığı zaman kalbi İslâm'da sâbit kalmak şartıyla kurtulmak için başka bir şekilde görünmeye ruhsat verilmiştir. Ancak küfürle ölecek biçimde hakikaten küfre girmeye asla müsaade verilmemektedir. Bir müslümanın işkence ve fitne altında ezilerek, tadını tadıp hakikatine erdiği dinini terk etmesi asla özür sayılmaz. Allah izin verinceye kadar mücadele ve mücadele edip sabır göstermesi gerekir.⁹³ Nitekim Allah kendi yolunda eziyete katlanan kullarını asla yalnız bırakmaz. Ona ya şehâdet yahut da zafer vâ'd eder.⁹⁴

Âyette küfür üzere ölmenin amelleri boşa çıkaracağı bildirilmiştir. Ancak burada amellerin boşa çıkması için ölüm şart değildir. Amel, ölüm ol-

⁹⁰ Mâtürîdî, *Tevîlât*, 2: 17.

⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 85.

⁹² Râzî, *Mefâtih*, 6: 36.

⁹³ Seyyid b. Kutub b. İbrahim Seyyid Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'an*, trc. İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1973), 1: 470.

⁹⁴ Kutub, *Fi zilâl*, 1, 471.

maksızın küfürle de boşa çıkar. Buradaki vecih şudur ki amelin ihbâtının esas sebebi ölüm olmayıp bilakis küfrün (amelle birlikte ya da sonrasında vâki olduğu vakit) bizâtihi kendisidir. Çünkü ölümden kulların hiçbir dahli bulunmamaktadır. Ancak küfür onların tasarrufundadır. Hiçbir dahlin söz konusu olmadığı bir konunun ameli “muhabbat” kılması ise mümkün değildir. Görülen odur ki esas boşa çıkarıcı olan ölüm değil, küfrün ta kendisidir. Fakat burada ölümün zikredilmesi, ihbat ve ibtal ölümle birlikte tamamlanmış içindir. Şöyle ki, henüz ölmemiş olan kimsenin yapmış olduğu iyiliklerden fayda beklentisi söz konusu olur. Ama o, eğer küfre düşerse bu iyilikleri ibtal etmiş olur. Eğer bundan sonra bâtil olarak yaptığı bu şeylerden dolayı pişman olup Müslüman olursa Allah Teâlâ'nın “Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allahı onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir” (el-Furkân 25/70) kavli mûcibince iyilikleri kötülüklerine mukâbil olur. Böylece onlardan fayda görmüş olur.⁹⁵

Mürted denen bu kimselerin akıbetleri dünyada kelime-i şehâdetin getirdiği can ve mal güvencesi, öldükten sonra namazının kılınması ve müslüman kabristanına defnedilme gibi mü'minlere ait hususiyetlerden mahrum olma şeklindedir. Âhiretteki ahvâle gelince, bu da İslâm sebebiyle cehennem ateşinden âzâde olmaktan ve salih amellerin neticesinde hak edilen sevap ve türlü nimetlerden mahrumiyettir.⁹⁶

İslâm târihine bakıldığında gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse sonrasında bazı irtidat hâdiseleri, baş göstermiştir. Öyle ki Müseylimetü'l-Kezzâb ve Tuleyhâ gibi peygamberlik iddiasında bulunanlar bile ortaya çıkmıştır. Bundan başka, vahiy kâtiplerinden olması hasebiyle Abdullah b. Sa'd b. Ebi Sarh ve Bedir ashabından olduğu hâlde Hatib b. Ebi Beltea gibi beklenmeyecek isimlerden irtidat fiilinin sudûr etmesi, hiç kimsenin akıbetinin bir garantisi olamayacağı anlamında oldukça düşündürücüdür.

Kur'anda irtidattan söz eden diğer âyetlerden de (bk. el-Mâide 5/54; Âl-i İmrân 3/86, 90-91; et-Tevbe 9/66) anlaşıldığına göre; dinden dönenlerin esas cezaları âhirette söz konusu olup dünyadaki cezaları ise, tüm amellerinin boşa gitmesi, şaşkınlık ve sapkınlık içinde yaşamalarıdır. Çünkü irtidat kişinin iç dünyasına ait olan ve uhrevî cezaya konu olabilecek bir alan olup hukukî otoritenin kapsamı dışındadır. İnkâr ve irtidat gibi olgular kişi ile

⁹⁵ Mâturîdî, *Te'vilât*, 2: 18.

⁹⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 2: 332-333.

Rabbi arasındaki bağı kopardığından hesap günü için iyilik namına değerlendirilecek bir şey kalmaz.⁹⁷

2.4. Nifak

Amelleri boşa çıkaran bir diğer imânî faktör de nifaktır. Allah Teâlâ şu kavlinde kalplerinde hastalık bulunan birtakım kimselerden bahsetmekte ve bunların tüm yaptıklarının boşa gittiğini haber vermektedir:

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِّنْهُم لَمَعَكُمْ عِنْدَهُ فَيُضْحِكُوا عَلَى مَا أَسْرَوْا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ هَيَّجَتْ أَعْمَالَهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ

“Kalplerinde hastalık bulunanların: “Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz” diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Umulur ki Allah bir fetih yahut katından bir emir getirecek de onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklardır. (O zaman) iman edenler: “Bunlar mıdır sizinle beraber olduklarına bütün güçleriyle yemin edenler?” diyeceklerdir. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir de kaybedenlerden olmuşlardır.” (el- Mâide 5/52-53).

Kalplerinde hastalık bulunan kimseler bir başka âyet-i kerîmede şu şekilde zikredilmektedir: “İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde “Allah’a ve ahiret gününe inandık” derler. Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah’ı ve mü’minleri aldatırlar. Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir. Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elim bir azap vardır.” (el-Bakara 2/8-10).

Buna göre kalplerinde hastalık bulunan kimseler, “inanmadıkları halde Allah’a ve âhiret gününe inandıklarını söyleyenler”dir ki bunlar İslâm literatüründe özel bir isme sâhip olup “münâfık” olarak nitelenmektedirler.

O dönemde Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları gibi bazı münafıklar yahudi ve Necran hıristiyanlarını sevmeye sanki birbirleriyle yarışmaktaydılar. Çünkü bu yahudi ve hıristiyanlar zengindiler. Aynı zamanda bu kimseler insanlara mühim işlerinde yardım eder ve gerektiğinde borç para verirlerdi. Bu sebeple münafıklar: “Biz onlarla içli dışlı oluyoruz, çünkü başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz” derlerdi.⁹⁸ Mü’minlerse, bu münâfıkların yahudi ve hıristiyanlarla dost olmaya gösterdikleri meyle

⁹⁷ Şükrü Aydın, “Kur’an Açısından Dinden Dönme (İrtidat) ve Cezası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/54 (2017): 962-963.

⁹⁸ Râzi, *Mefâtiḥ*, 12: 16.

şaşmakta ve şöyle demektedirler: “O münafıklar bizimle beraber ve bizim yardımcılarımızdan olduklarına dair bütün güçleriyle yemin etmektedirler. Peki, nasıl olur da düşmanlarımızla dost olur, onlarla beraber bulunmaktan ve onlarla yardımlaşmaktan hoşnut olurlar!”⁹⁹ Buna göre âyet, mü’minlere yönelik şöyle bir uyarıyı içermektedir: Mü’minin tüm çaba ve gayreti yer-yüzünde Allah Teâlâ’nın nizamını tahakkuk ettirmek gâyesine yönelik olmalıdır. O halde nasıl olur da bir Müslüman, hiçbir yünden İslâm’a inanmayan kimselerle böyle bir maksatta yardımlaşabilir! Çünkü onların çabaları İslâm’a değil tāmâmen başka amaçlara yöneliktir. Zira İslâm, ne kadar doğru ve iyi olursa olsun inanca dayanmayan bir amel ve maksadı asla kabul etmeyip müslümanlardan tüm çabalarını yalnız kendisine hasretmelerini bekler.¹⁰⁰

Âyet münâfıkların tüm yaptıklarının söz konusu ikiyüzlülükleri sebebiyle boşa gittiğini haber vermektedir.¹⁰¹ Dünyada bâtil yere yaptıkları bu amelleri boşa gitmiş olup artık onlar için hiçbir sevap ve mükâfat söz konusu olamaz. Çünkü onlar bu amelleri, Allah için yapılmasının gerekli ve zorunlu olduğuna ve Allah ile Resûlüne iman etmenin doğru olduğuna inanmaksızın yaptılar. Şüphe yok ki onlar bu amelleri yapmakla, mü’minleri bu sâyede kendilerinden, mallarından, evlatlarından uzaklaştırmak ve bu şekilde onlardan emin olmak gâyesi gütmüşlerdi.¹⁰² Bir başka deyişle bu amelleri insanlara gösteriş için yapmışlardı.¹⁰³ Hâliyle Allah Teâlâ da kendisi için yapılmayan bu amellerinin ecrini boşa çıkardı.¹⁰⁴

“Amelleri boşa gitmiştir” kavlinin, mü’minlerden nakledilen sözün devâmı olması da Allah Teâlâ’nın sözü olması da muhtemeldir. Onların sergilemiş olduğu iman ve yapmış olduğu tüm hayırlar boşa gitmiş; bu amelleri yaparken çekmiş oldukları meşakkatler de yanlarına kalmış ve o amellerden hiçbir semere ve fayda elde edememişlerdir. Böylece hem dünyada hem ahirette hüsrana uğramışlardır.¹⁰⁵ Kusurlarının ortaya çıkmasından duydukları utançla dünyada, azâba maruz kalıp sevaplarının yok olması sebebiyle amellerinden istifâde edemeyecekleri için de âhirette hüsrana uğramışlardır.¹⁰⁶ Böylece Allah’ın emri geldiği vakit, küfür ehlini mü’minlere

⁹⁹ Râzî, *Mefâtiḥ*, 12: 18.

¹⁰⁰ Kutub, *Fî zilâl*, 4: 297.

¹⁰¹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 2: 380.

¹⁰² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 8: 517.

¹⁰³ Mâturidî, *Te’vilât*, 4: 253.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 8: 517.

¹⁰⁵ Râzî, *Mefâtiḥ*, 12: 18.

¹⁰⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Beğavî, *Tefsirü’l-Beğavî: Meâlimü’t-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah Nemr, (Riyad: Dârü’t-Tayyibe, 1993), 3: 69; ayrıca bk. Mâturidî, *Te’vilât*, 4: 253.

tercih etmeleri sebebiyle âhireti dünyaya sattıkları bu alışverişlerinde zarar etmişler ve helak olmuşlardır.¹⁰⁷ Bununla birlikte münâfikların amellerinin boşa çıkacağı hususu Kur'ân-ı Kerim'de başka yerde de yine zikredilmiştir. (Bk. et-Tevbe 9/69). Bundan başka, onların asla mü'minlerden olmayıp açıkça küfre saptıkları, kâfirlerden oldukları, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılıp ebedî cehennem azabına düçar olacakları da bildirilmiştir. (Bk. et-Tevbe 9/55-56, 66, 68, 80, 84-85, 87, 93, 125).

SONUÇ

Kullar için bir rehber olan Kur'ân-ı Kerim, bu fonksiyonunun bir gereği olarak dalâlete düşme tehlikesine karşı insanları sık sık uyarmakta, bundan kaçınmak için nelere dikkat edilmesi lâzım geldiğini de açık ve net bir şekilde beyân etmektedir. Kur'ân'ın bu husustaki uyarılarından biri de işlenen amellerin boşa gidebileceği noktasındadır. Biz de bu araştırmamızda söz konusu uyarıya sebep teşkil eden imanî sakıncaların neler olduğunu ilgili âyetlerden tespit etmek sûretiyle inceleme cihetine gittik.

İlk olarak konuyla alâkalı âyetlerde, “boşa çıkma” anlamını ifâde etmek üzere en sık zikredilen “ihbât” kavramı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durarak bilhassa sözlük anlamıyla Kur'an'da kazandığı “boşa çıkma” mânâsı arasındaki ince bağlantıyı ortaya koymaya çalıştık. Sonrasında ise tespit ettiğimiz âyetlerden hareketle bir kimsenin amelinin boşa çıkmasına yol açan inanç sebepleri üzerinde durduk. Bununla birlikte amelin boşa çıkmasının zeminini de göz önünde bulundurarak bu durumun hem dünyâdaki hem de âhiretteki sonuçlarını izah etmeye çalıştık.

Çalışmamızın neticesinde vardığımız noktaya bakacak olursak “amelin boşa çıkması” olgusunun ne kadar ince bir nokta üzerinde durduğunu müşâhede ettik. Amellerin kabulü için evveliyâtında imanla temellendirilmiş olmasının zarûret arz ettiğini, amelin bizâtihi kendisi ne kadar güzel olursa olsun, ona esas değerini kazandıran şeyin, hâlis bir niyetle yapılmış olmakla beraber, tüm mülkün ve saltanatın sâhibi Yüce Allah'a iman etmiş olduğunu gördük. Bu bağlamda iman vasfına hâlel getiren inkâr, şirk, irtidat ve nifak gibi tehlikelerin üzerinde durarak bunların hem bizâtihi çirkinliğine hem de ameller üzerindeki menfî tesirlerine değindik. Hepsinde ortak nokta olarak bir olan Allah'a iman etmemenin farklı boyutlardaki yansımalarını ilgili âyet örnekleri çerçevesinde ortaya koymaya çalıştık.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 517.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür ki amelleri esas boşa çıkararak, özde Allah'ı ve ayrıca O'nun teklifini inkâr etmek olup iman, tevhid temeline dayandırılmayan tüm ameller haddizâtında bâtıldır, yani boşa çıkmaya ve bir değerden yoksun olmaya mahkûmdur. Ancak tek başına bu da yeterli olmayıp bu imanın bir de ihlâs ve samîmiyetle desteklenmiş olması gerekmektedir. Aksi takdirde nifak ve riyâ tahakkümü altına girerek kişiyi dalâlete sevk eder. İşte tüm bu şartları hâiz olan bir imanın semeresi mâhiyetinde husûle gelen her türlü amelin boşa çıkmaktan berî olup Allah katında kabul göreceği de vadedilen bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- Abdulgâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Kâhire: Matâbiu'ş-Şaab, 1959.
- Aydın, Şükrü. "Kur'an Açısından Dinden Dönme (İrtidat) ve Cezası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10/54 (2017): 962-963.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud. *Tefsirü'l-Beğavî: Meâlimü't-Tenzil*. Thk. Muhammed Abdullah Nemr. Riyad: Dârü't-Tayyibe, 1993.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, ts.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sıhâhi'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdulgâfûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990.
- Firûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub. *el-Kâmûsu'l-muhit*. Thk. Mektebu Tahkiki't-Turâs fi Müesseseti'r-Risâle. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Halebî, Ebû'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Yusuf b. Abdiddaim Semîn. *Umdetü'l-huffaz fi tefsiri eşrefi'l-elfaz*. Thk. Muhammed Tuncî. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1993.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnusî. *Tefsirü't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Cüzeyy, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. *Tefsîru İbn Cüzeyy: et-Teshil li-ulumi't-tenzil*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. Thk. Abdusselam Muhammed Hârun. Beyrut: Dârü'l-Cil, t.s.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râğıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: ed-Dâruş-Şâmiyye, 2002.
- Karaman, Hayrettin - Özek, Ali - Dönmez, İbrahim Kâfi - Çağrı, Mustafa - Gümüş, Sadrettin - Turgut, Ali. *Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meali*. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Karaman, Hayrettin- Çağrı, Mustafa- Dönmez, İbrahim Kafi-Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kutub, Seyyid b. Kutub b. İbrahim Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. Trc. İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1973.
- Maturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Mür. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-uyûn: Tefsiru'l-Maverdî*. Mür. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Mevdûdî, Seyyid Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. Trc. Ahmed Asrar. İstanbul: Bengisu Yayıncılık, 1997.
- Mütercim Asım Efendi. *Kâmûs Tercümesi*. y.y, h.1272.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. *et-Tefsirü'l-kebîr: Mefâtihü'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1934.
- Sarıcık, Murat. *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2004.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Tefsirü't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. Thk Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boelli, Abdullah Yücel. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Thk. Abdülalîm et-Tahâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1980.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzil ve uyunü'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil: el-Keşşâf*

an hakâiki gavâmizi't-Tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vil. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1977.